

ABDULQOHIR JURJONIYNING TILSHUNOSLIK BORASIDAGI ILMIY FAOLIYATI.

G'aniyev Muxiddin Shuxratjon o'g'li

Toshkent shahri, Yangi Asr Universtiteti magistratura talabasi

Muhiddin_7707@bk.ru

+998911767707

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17855352>

Annotatsiya: Bu maqolada Abd al-Qāhir al-Jurjānī hayoti va ilmiy merosi, xususan uning arab balog'at, adabiy nazariya va tilshunoslik sohasidagi muhim asarlari — *Dalā'il al-I'jāz* va *Asrār al-Balāgha* — tahlil qilinadi. Jurjoniylar nafaqat arab grammatikasi va sintaksisi, balki uslubshunoslik, semantika va matnshunoslikda yangi nazariy yondashuvlarni ilgari surdi. Uning nazm (nazm) nazariyasi, bayon-ma'no muvofiqligi, majāz va isti'ora kabi uslubiy vositalarni tizimlashtirish orqali adabiy tahlil va tilshunoslikka chuqur ta'sir ko'rsatganligi ko'rsatiladi. Shuningdek, uning qarashlari zamonaviy tilshunoslik, stilistika va diskurs tahlili nuqtai nazaridan qayta baholanadi.

Kalit so'zlar: Abd al-Qāhir al-Jurjānī; balog'at; nazm; *Dalā'il al-I'jāz*; *Asrār al-Balāgha*; arab tilshunosligi; stilistika; semantika; matnshunoslik; majāz; isti'ora.

Аннотация: В данной статье анализируются жизнь и научное наследие Абд аль-Кахира аль-Джурджани, в особенности его значимые труды в области арабской риторики, литературной теории и языкознания — «*Даляиль аль-и'джаз*» и «*Асрар аль-балага*». Аль-Джурджани выдвинул новые теоретические подходы не только в арабской грамматике и синтаксисе, но и в стилистике, семантике и текстологии. В статье показано, что его теория **назма** (nazm), концепция соотношения выражения и смысла, а также систематизация таких стилистических средств, как **маджаз** и **исти'ара**, оказали глубокое влияние на развитие литературного анализа и языкознания. Кроме того, его взгляды переосмысливаются с позиции современной лингвистики, стилистики и дискурс-анализа.

Ключевые слова: Абд аль-Кахир аль-Джурджани; риторика; назм; *Даляиль аль-и'джаз*; *Асрар аль-балага*; арабская лингвистика; стилистика; семантика; текстология; маджаз; исти'ара.

Annotation: This article examines the life and scholarly legacy of Abd al-Qāhir al-Jurjānī, with particular emphasis on his major works in Arabic rhetoric, literary theory, and linguistics — *Dalā'il al-I'jāz* and *Asrār al-Balāgha*. Al-Jurjānī introduced innovative theoretical approaches not only to Arabic grammar and syntax, but also to stylistics, semantics, and textual studies. The article demonstrates that his theory of **nazm**, the coherence between expression and

meaning, and his systematization of stylistic devices such as **majāz** and **isti'āra** had a profound impact on literary analysis and linguistic thought. Furthermore, his ideas are reassessed from the perspectives of modern linguistics, stylistics, and discourse analysis.

Keywords: Abd al-Qāhir al-Jurjānī; rhetoric; nazm; *Dalā'il al-I'jāz*; *Asrār al-Balāgha*; Arabic linguistics; stylistics; semantics; textual studies; majāz; isti'āra.

Orta asr islom dunyosida adabiyot, til va tilshunoslik sohalari katta rivoj topgan. Bu jarayonda arab tilining grammatikasi, sintaksisi va estetikasini tizimlashtirish muhim ahamiyat kasb etgan. Ayniqsa, arab balog'ati (‘ilm al-balāgha) mustaqil fan sifatida shakllanishi, adabiy-badiiy til va Qur'on tilining nozik jihatlarini tahlil qilish imkonini berdi. Shu kontekstda, XI asrda yashagan va ijod qilgan Abd al-Qāhir al-Jurjānī tantanaviy o'rin egallaydi. U arab tilidagi grammatika va retorikani birlashtirib, adabiy tahlil va tilshunoslikda yangi paradigma — sintaktik va semantik muvofiqlik, nazm istiqbolini ilgari surdi.

Maqolaning maqsadi — Jurjoniy tilshunoslik va balog'at nazariyasidagi yondashuvlarini umumiy tahlil qilish, ularning mazmun-mohiyatini ochib berish, hamda zamonaviy tilshunoslik kontekstida ularning ahamiyatini qayta baholash.

Metodologiya

Tadqiqot adabiy sharh va nazariy tahlil (descriptive-analytical review) uslubi asosida olib borildi: mavjud manbalar – klassik arab matnlari, ularning nashrlari hamda zamonaviy ilmiy maqolalar va tadqiqotlardan foydalangan. Xususan, Jurjoniy asarlari, u haqda yozilgan sharh va tahlillar, hamda yeni davrdagi tilshunoslik va balog'at bo'yicha maqolalar — birgalikda tahlil qilindi. Masalan, “Features of Abdul Qahir al-Jurjani's linguistic lesson through his books, *Dala'il al-I'jāz* and *Asrār al-Balāgha*” maqolasi konglomerat manba sifatida ishlatildi.

Shuningdek, Jurjoniy nazariyasi va xususiyatlari bilan uning keyingi izdoshlari (masalan, Abu Ya'qub al-Sakkākī) ta'siri tahlil qilindi.

Natijalar

- Jurjoniy arab tilshunosligi va adabiy nazariyada yangi paradigmani yaratdi: u grammatik tuzilma (naḥw, sarf) bilan balog'at (uslubshunoslik)ni uzviy bog'ladi.
- *Dalā'il al-I'jāz* asarida u “nazm” tushunchasini markazga qo'yib, sintaktik va semantik muvofiqlik orqali Qur'on va adabiy nutqning mo'jizaviy eloquentligini tushuntirdi.
- *Asrār al-Balāgha* asarida esa majāz (metafora), isti'āra, tashbīh (o'xshatish) va boshqa uslubiy vositalarni sistematik tasniflab, arab balog'at ilmida bayon va badi'ga oid tushunchalarni chuqurlashtirdi.

• Jurjoniy nazariyalarining zamonaviy ahamiyati ham ko‘rinadi: u semantika, stilistika, matnshunoslik va diskurs tahlili elementlarini — ya‘ni tilning shakl va mazmun jihatlarining uzviyligini — ilgari surgan. Bu jihat zamonaviy tilshunoslik normativlari bilan yaqin.

• Uning merosi keyingi avlod tilshunoslari va retorik nazariyotchilar uchun nazariy poydevor bo‘ldi. Masalan, al-Sakkāki balog‘atni tizimlashtirishda, uning asarlari esa balog‘at darsliklari sifatida ishlatilgan.

Tahlil va muhokama

Nazm nazariyasi: sintaksis va semantika uyg‘unligi

Jurjoniy asarlarida til go‘zalligi va adabiy eloquentlikni faqat so‘z — leksik tanlovga emas, balki so‘zlarning tartibi, sintaktik tuzilma va ularning kontekstual bog‘liqligiga ham bog‘laydi. Bu qarash, ya‘ni “nazm” — til elementlari orasidagi tuzilma va semantik muvofiqlik orqali ma‘no yaratilishini turg‘izadi. Ko‘plab olimlar tomonidan Jurjoniy ilk “funktsional stilistika” ta‘sischisi deb qaraladi.

Masalan, so‘zlar ketma-ketligi, gap ichidagi sintaktik mexanizm – faqat grammatik jihat emas, balki semantik kuchga ham ega ekanini Jurjoniy ta‘kidlaydi: har bir so‘z va ularning tartibi, ulardagi munosabatlar “ma‘no tasviri”ni (ṣūrat al-ma‘nā) hosil qiladi.

Shunday qilib, “nazm” — mustaqil tiliy va adabiy konsepsiya: u tilni statik grammatik qurilish sifatida emas, balki dinamik, semantik-estetik struktura sifatida ko‘radi. Bu yondashuv klassik arab grammatika maktablaridagi faqat sintaktik va morfologik talqinlardan farq qiladi.

Bu aspekt, shuningdek, “til formasi va mazmuni ajralmas” deya olinishini ko‘rsatadi: til shakli (lafz) va mazmuni (ma‘nā) alohida emas, balki bir butun. Jurjoniy shu jihat bilan keyingi stilistik, matnshunoslik va diskurs tahlili (text linguistics, discourse analysis) yo‘nalishlari uchun proto-nazariy poydevor yaratgan.

Shunday ekan, nazm nazariyasi — faqat balog‘at va adabiyotga oid emas, balki tilning semantik tizimi, matn tuzilishi va til-vaziyat munosabati jihatdan ham chuqur g‘oyadir. Bu hol, Jurjoniy ilmiy merosining bugungi kun tilshunosligi va diskurs tahlili nazariyalariga mosligini ko‘rsatadi.

Figurativ til: majāz, isti‘ora, tashbīh va estetik konstruktsiya

Jurjoniyning “Asrār al-Balāgha” asarida majāz (figurativ ifoda), isti‘ora (metaphor), tashbīh (simili) kabi retorik vositalar tizimlashtirilgan. U bu vositalarni faqat badiiy bezak emas, balki ma‘noni chuqurlashtiruvchi, semantik «ikkinchi darajali ma‘no» (ma‘nā l-ma‘nā) vositasi deb baholagan.

Bu yondashuvda majāz tilning “ruhi” sifatida ko‘riladi — ya’ni til iboralarini oddiy leksik birliklardan ko‘ra kengroq va chuqurroq semantik qatlamda shakllantirish.

Shuningdek, olim “takhyīl” (tasavvur yaratish) konsepsiyasini tavsiya etib, figurativ til orqali his-tuyg‘u, obraz, ta’sir va estetik effekt shakllanishini tahlil qilgan.

Bu jihatlar — majāz va isti’ora — tilshunoslikdan tashqari, adabiy tahlil, tafsir va badiiy nutq tahlilida muhim. Chunki ular matnning nafaqat grammatik, balki ruhiy va his-tuyg‘u jihatlarini ochadi. Jurjoniy shuni ko‘rsatdiki, adabiy — va xususan Qur’oni Karim tilidagi — ifoda kuchi faqat leksik aniqlikda emas, balki strukturaviy va figurativ qatlamlarda ham namoyon bo‘ladi.

Qur’on tilining mo’jizaviyligi (i’jāz) - tilshunoslik va retorika integratsiyasi

Dalā’il al-I’jāz — Jurjoniy tomonidan yozilgan asar bo‘lib, unda u Qur’on tilining mo’jizaviyligini tilshunoslik jihatidan asoslaydi. U Qur’onning noyob uslubiy, sintaktik, semantik va strukturaviy jihatlari orqali uning inson tili bilan taqqoslash mumkin emasligini ko‘rsatishga intilgan.

Xususan, Jurjoniy nazm va majāz nazariyalarini birlashtirib, Qur’on oyatlari tilining “‘ajz”ini dalillaydi: ya’ni, nafaqat so‘zlar tanlovi balki butun matn tuzilishi, so‘zlar orasidagi munosabatlar va ularning ma’no-mazmun uyg‘unligi Qur’onning takrorlanmasligini ta’minlaydi.

Shu bilan birga, Jurjoniy e’tirof etganidek, so‘zlarning ovoz tartibi yoki tovushlarning ohangdorligi (eufoniya) emas, balki semantik va strukturaviy jihatlar asosiy rol o‘ynaydi. Bu qarash, uning zamondoshlaridan, masalan, ba’zilari (masalan, eufoniya tarafdorlari) bilan tortishuvga sabab bo‘lgan.

Demak, Qur’on inimitabelligi - faqat ruhiy yoki diniy jihatdan emas, balki tilshunoslik va retorik tahlil nuqtai nazaridan ham himoyalangan: matn tuzilishi, semantika va uslubning uyg‘unligi bilan.

Jurjoniy merosining davomiyligi va keyingi tilshunoslikka ta’siri

Jurjoniy nazariyalari uning zamondoshlaridan keyingi ko‘plab tilshunos va balog‘at olimlariga poydevor bo‘ldi. Masalan, Abu Ya‘qūb al-Sakkākī o‘zining “Miftāḥ al-‘Ulūm” asarida Jurjoniy nazm va balog‘at nazariyalarini rivojlantirdi.

Shuningdek, zamonaviy tahlillarida Jurjoniyning nazm nazariyasi va diskursga yondashuvi, struktural va semantik integratsiya, matnshunoslik va kontekstual tahlil jihatlari bilan qiyoslanadi. Masalan, zamonaviy tilshunoslik va diskurs tahlili — uning paradigmalariga yaqin.

Bu esa shuni ko'rsatadiki: Jurjoniy ikki asr, hatto ming yildan keyin ham aktual; uning tamoyillari bugungi tilshunoslik, stilistika, matnshunoslik va diskurs tadqiqotlariga muhim hissa qo'shadi.

Tanqid va muammolar

Biroq, Jurjoniy yondashuvida ham tanqidlar mavjud. Masalan, unchalik e'tibor berilmagan jihatlardan biri — eufoniya va tovush estetikasining til go'zalligidagi roli. Jurjoniy ovoz, qaranglik va ritm kabi fonetik elementlarni himoya qilmagan; u semantika va strukturaga ko'proq urg'u bergan. Ba'zi klassik va zamonaviy shoirlar ham ohang va ovoz mohiyatini (fonestetikani) muhim deb bilgan; bu Jurjoniy modelida chetda qolgan.

Shuningdek, "nazm" faqat sintaksis va semantik uyg'unlik degani, lekin adabiy ijodda ko'p holatlar bor-ki, ularda buzilgan sintaktik strukturalar, noodatiy leksik kombinatsiyalar — deliberate estetik strategiya bo'lishi mumkin. Jurjoniy modelida bunday noodatiyliklarning estetik va pragmatik qiymati yetarlicha ko'rib chiqilmagan. Bu esa balog'atning cheklanishiga olib kelishi mumkin.

Bundan tashqari, zamonaviy lingvistika, kognitiv tilshunoslik yoki diskurs tahlili nazariyalaridagi ko'plab faktorlar — kontekst, ijtimoiy vaziyat, nutq subyekti, pragmatik maqsadlar — Jurjoniy davrida yoki uning tahlillarida keng ko'lamda hisobga olinmagan. Ya'ni, u asosan matnni strukturaviy va semantik jihatdan tahlil qilgan, lekin nutq sub'yekti, ijtimoiy kontekst, qabul qiluvchilar reaksiyasi, pragmatika kabi masalalarni nazariy jihatdan chuqur o'rganmagan. Bu esa bugungi diskurs tahlili usullaridan farq qiladi.

Shu bilan birga, ba'zi zamonaviy olimlar Jurjoniy retorikasidagi universalizmga shubha bilan qaraydi: har qanday tiliy-material yoki adabiy matnni uning modeliga moslashtirish, "nazm + majaz + sintaksis-semantika" strukturasida tahlil qilish har doim ham maqbul bo'lmasligi, til va adabiyotning madaniy, kontekstual va tarixiy o'ziga xosligini hisobga olish zarurligi ta'kidlanadi.

Zamonaviy tilshunoslik bilan uyg'unlik: diskurs tahlili va matnshunoslik

Shunga qaramay, Jurjoniy g'oyalari zamonaviy tilshunoslik va adabiy tahlil yo'nalishlari bilan ko'plab zanjirlarda uyg'un tushadi. Masalan, zamonaviy diskurs tahlili va matnshunoslikda matn strukturasi, segmentlar orasidagi ma'no aloqalarining, kontekstual semantikaning, nutq sub'yekti va auditoriyaning roli muhim hisoblanadi. Agar Jurjoniy nazm nazariyasini kengaytirib, kontekst va pragmatik faktorlarni ham inobatga olsak — u hozirgi diskurs tahlili uchun proto-nazariya bo'lishi mumkin.

Bundan tashqari, uning majāz va isti'ora tahlili — figurativ tilning semantik va psixologik ta'sirini ko'rsatish nuqtai nazaridan — zamonaviy kognitiv metafora nazariyalari (masalan, kognitiv metafora va obrazshunoslik) bilan yaqinlik ko'rsatadi.

Shunday ekan, Jurjoniy klassik arab balog'ati va tilshunosligini zamonaviy lingvistika, stilistika va diskurs nazariyasi bilan uzviy ulashish mumkin. Uning asarlaridan uyg'un, modernizatsiyalangan tarzda foydalanish — bugungi tilshunos va adabiyotshunoslar uchun jadal ahamiyatlidir.

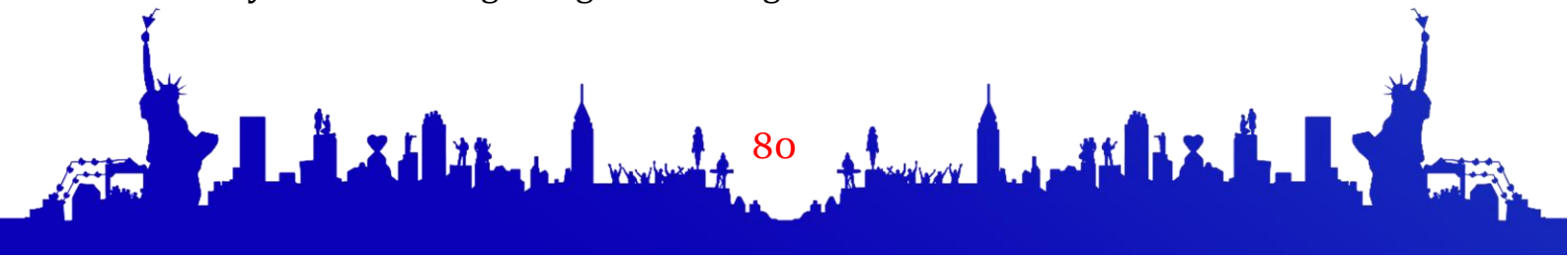
Xulosa

Abd al-Qāhir al-Jurjānī — arab tilshunosligi va adabiy nazariyada inqilob qilgan buyuk olim. U klassik grammatika va balog'atni birlashtirib, tilning shakl va mazmun jihatlarini mos ravishda ilmiy tizimga soldi. Dalā'il al-I'jāz va Asrār al-Balāgha asarlari orqali u "nazm", majāz, semantika, uslub va adabiy tahlil tushunchalarini tizimlashtirdi. Uning yondashuvi nafaqat o'tmishdagi arab adabiyoti va Qur'on tahliliga ta'sir ko'rsatdi, balki bugungi tilshunoslik, stilistika, diskurs tahlili va matnshunoslik uchun ham muhim poydevor bo'lib xizmat qiladi.

Shunday ekan, Jurjoniy merosini chuqur o'rganish va uni zamonaviy lingvistik va adabiy tahlil kontekstida qayta baholash bugungi tilshunoslar uchun muhim vazifa hisoblanadi

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Şebkha, Mokhtar. "The work of Imam Abd al Qaher al-Jurjani in his book 'Asrar al-Balagha' — a descriptive and analytical study of the similarity of jurisprudence, representation, and metaphor." *Journal of Social Sciences and Humanities*, 15(01), 2025 — maqola samla majāz, isti'ora va tasvir nazariyasi bo'yicha.
2. Naous, B. "Features of Abdul Qahir al-Jurjani's linguistic lesson through his books, Dala'il al-I'jāz and Asrār al-Balāgha." *Linguistic Issues Journal*, 6(1), 2025.
3. Ahmed Balkhair. "Some issues of Arabic grammar according to 'Abd al-Qāhir al-Jurjānī." *Jordanian Journal of Arabic Language And Literature*, 18(1) — maqola arab grammatika nazariyasi va Jurjoniy qarashlari bo'yicha. 2025.
4. "Abd al-Qahir al-Jurjānī". *Wikipedia (English)*. — hayoti, ijodi va merosi haqida umumiy ma'lumot.
5. "Asrār al-Balāgha". *Wikipedia (English)* — asar mazmuni va uning balog'at tarixidagi o'rni.
6. "Dalā'il al-I'jāz". *Wikipedia (English)* — Qur'on tilidagi mo'jizaviylik nazariyasi va asarning balog'at tarixidagi o'rni.

7. Tursunov Qodirjon. “ABDULQOHIR JURJONIY — BALOG‘AT NAZARIYASINING ASOSCHISI.” Лучшие интеллектуальные исследования, 46(2), 2025. — Jurjoniy merosini umumiy tahlil qiluvchi maqola.
8. Turdaliyev Abduqayum. “ARAB TILIDA BALOG‘AT ILMINING AHAMIYATI VA O‘RNI.” Ta‘lim Innovatsiyasi va Integratsiyasi, 46(4), 2025. — balog‘at ilmidagi umumiy muhokama, Jurjoniy asarlariga havola bilan.
9. American Journal of Philological Sciences. “The Influence of Al-Jurjani On Sakkaki’s Scholarly Activity.” 2025 — Jurjoniy uslublarning izdoshlarga ta’siri.
10. “Balāgha”. Wikipedia (English) — balog‘at fanining shakllanishi, rivojlanishi, Jurjoniy o‘rni haqida.
11. Harb, “Form and content” tahlillari — Jurjoniy form–mazmun uyg‘unligi nazariyasi bo‘yicha (havola orqali alohida sharhlangan).
12. Qadaya-lugawiyat (Linguistic Issues Journal) 2025, vol.6(1) — zamonaviy tahlil, Jurjoniy asarlarining lingvistik merosi haqida.

